

Ե Գ Ի Պ Տ Ա Ն Ա Յ ԵՐ Ը

ԷՅՈՒՊԵԱՆ ՍՈՒԼՔԱՆՈՒԹԵԱՆ ՕՐՈՎ

Գրեց ԳՐ. ՄԱՍՈՒՐ ՅԱԹԻՄԻ

Կարճատե հիւանդութիւնէ մը վերջ Ֆաթիմեան Ալ Ատաթիւ Լիթին Ալլահ խալիֆան 1141 սեպտեմբեր 13ին, քսան մէկ տարեկան հասակին աչքերը կը փակէր յաւիտեանայէս. 11 տարի տիրապետելէ ետքը, թողլով 16 զաւակներ՝ 11ը մանչ և 5ը աղջիկ: Անոր մահով ալ Ֆաթիմեան կայսրութիւնն դրականացաւ կը զարդէր զօյութիւն ունենալէ և իշխանութիւնը կ'անցնէր Սուրիոյ Նուրէտաթին Սուլթանի Եզրայատի ներկայացուցիչին, Վէլիբ Սալահէտաթինի ձեռքը, որ աղպէսով կը հիմնէր Էյուպեան Սուլթանութիւնը:

Այս փոփոխութեան մանրամասնութիւնները հետեւալ կերպով կը պատմուին Իպն էլ Աթիր պատմագրին կողմէ. «Երբ Սալահէտաթինի ոտքը ամբացաւ այս երկրին մէջ, երբ իրեն որեւէ հակառակորդ չմնաց, երբ Ալ Ատաթիւ խալիֆայի հեղինակութիւնը խիստ տկարացաւ, մինչև այն աստիճան որ իր պալատը հպատակեցաւ Սալահէտաթինի և այս վերջնոյն օգնական Գաբաթի հրամաններուն, այն ատեն Նուրէտաթին գրեց Սալահէտաթինի հրապարակալին աղօթքներու մէջ զաղբեցնել Ալ Ատաթիւ անունը և անոր տեղ յիշել Պաղատաթի խալիֆա Ալ Մօսթատի Պիլլահի անունը: Սալահէտաթին ընդգիմացաւ, պատրուակ բռնելով թէ այդ պարագային Եզրայատի բնակիչները կրնան ապստամբիլ իրեն դէմ, Ալիեաններուն Ֆաթիմեանց հանդէպ ունեցած համակրութեան պատճառով: Ինքն արդէն զժկամակութիւն ցոյց կուտար, իբրեւ (Ֆաթիմեաններու) անունով եղած աղօթքը զաղբեցնել տալու և կ'ուզէր պահել իրենց գերդաստանը Նուրէտաթինի փախէն: Որովհետեւ կը փախնար որ եթէ այս իշխանը Եզրայատս մտնէր, թերեւ պաշտօնանկ ընէր զինքը. ասոր համար կը փախաքէր որ Ալ Ատաթիւ մնար իրեն հետ, որպէսզի երբ Նուրէտաթին յարձակէր, իրեն պաշտպանութեան համար զօրածէր խալիֆային օգնութիւնը և Եզրայատիներուն ոյժը. բայց իր պատճառաբանութիւնները

չուսեցաւ Աթապէկին (Նուրէտաթին) կողմէ և այս վերջինը յամառօրէն ստիպեց զինք Ալ Ատաթիւ անունով եղած աղօթքները զաղբեցնել, այնպէս որ այլևս կարելի չեղաւ զիմարել, որովհետեւ իրականութեան մէջ Սալահէտաթին Նուրէտաթինի ներկայացուցիչն էր: Եւ պատահեցաւ որ Ալ Ատաթիւ ծանրապէս հիւանդացաւ: Երբ Սալահէտաթին որոշում տուաւ ջնջել այս խալիֆային անունով եղած աղօթքները, խորհուրդ հարցուց իր էմիրներուն: Անոնց մէջէն ոմանք հաւանեցան այս կարգադրութեան առանց մտահոգ ըլլալու Եզրայատիներէն, ուրիշներ թէեւ փախ յայտնեցին թէ ապստամբութիւն մը կրնայ ծագիլ, բայց ընդունեցին որ Սալահէտաթին կը մնար համակերպիլ Նուրէտաթինի հրամաններուն:

«Եզրայատս եկած էր էլ Ամիր էլ Ազիմ անուն օտարական մը, որուն հանդիպած էր Մօզիլի մէջ: Երբ այս անձը տեսաւ որ ամէն ոք սարսափած էր և ոչ ոք կը համարձակէր Ապպասեաններու անունը յիշել աղօթքին մէջ, բտաւ «Ես պիտի յիշեմ», և հետեւաբար Մուհարրէմ առաջին Ուրբաթը (10 սեպտ. 1141) քաղաքիչէն առաջ բեմ ելլելով, աղօթեց Ալ Մօսթատի համար (Պաղատաթի Ապպասեան խալիֆա): Ոչ ոք բողոքեց ասոր դէմ: Յաջորդ Ուրբաթին (14 սեպտ. 1141) Սալահէտաթին հրամայեց Ֆօսթաթի և Գահիրէի քաղաքիչներուն հայրեւս Ալ Մօսթատի անունով ընեն աղօթքը և անոնք ալ հնազանդեցան»:

Սուրիոյ Սուլթան Նուրէտաթին և իր զօրծակալ Եզրայատական վեզիրին տածած նպատակները Ալ Ատաթիւ խալիֆային մահէն ալ առաջ շատ զաղանիք չէին, ըլլայ ժողովուրդին, ըլլայ պալատին: 1168 թւին, Եզրայատի սեամօրթները, որոնք խալիֆայական պալատին մէջ կը ծառայէին և այդ պատճառով շատ հաւատարիմ էին Ֆաթիմեաններուն, զգալով խալիֆայական գահուն դէմ սարքուած դաւերը, կը միանան և 50000 հոգինոց բանակ մը կազմելով Մուլթաթին էլ Խիլաֆաթ անուն մեկու մը հրամանատարութեան տակ, կ'ապստամբին Սալահէտաթինի դէմ և սոսկալի կոխ մը կը մղեն Գահիրէի փողոցներուն մէջ: Սալահէտաթին իր կողորդ թուրան Ծահի հետ զանուած սուրիական ահագին

բանակին և եղիպտական կանոնաւոր զինուորներու մէկ մասին օդնութեամբ արիւնալի կռիւներէ վերջ հաղիւ կարող կ'ըլլայ ապստամբութիւնը զսպել, նահանջի ստիպելով սեւամորթներու բանակը, որ կը քաշուի Վերին Եգիպտոս՝ Սաթիւ կողմերը։

Այլ Ատտիա Լիւտին Ալլահ խալիֆան ինքն ալ զգացած էր դահուռ տկարութիւնը և այդ պատճառով է որ իր վերջին պահուն իր մահուան անկողին մօտ կանչելով Սալահէտտինը երգում էրնէլ տուած էր որ իր մահուանէն յետոյ իր զաւակներուն որեւէ վնաս չհասցնէ և պէտք եղած խնամքը տանի անոնց։

Սալահէտտին մասամբ յարգելով իր երգումը ուղղակի խոշտանդէ միջոցներու չդիմաց փճացնելու համար խալիֆայական գերդաստանը, տարբեր միջոցներու գիւմեց։ Նախ կայսերական պալատէն 18000 բնակչութեան (որոնց 10000ը արական և իգական սեռէ աղետականներ էին իսկ 8000ը երկսեռ գերիներ) հասկցուց որ այնուհետեւ անոնք բանտարկուած նկատեն ինքզինքնին և փախչելու փորձ չընեն, որպէսզի խիստ պատիժներու չենթարկուին։ Քիչ ետք Այ Ատտիա ընտանիքին բոլոր անդամները և իրենց գերիները, թուով վեց հազար հոգի, դուրս հանել տալով այրերը գատ և կիները գատ պալատներու մէջ բանտարկել տուաւ։ Ապա մնացեալ 12 հազար հոգին, որոնց մէջ այլ ըլլալով միայն Այ Ատտիա վեց զաւակները կային, զորս խալիֆայական մեծ պալատէն հանելով, ուրիշ պալատներու մէջ փակեց և խտրու պատուիրեց անոնց որ կիներուն հետ որեւէ շփում չունենան, որպէսզի նոր սերունդներ յառաջ չգան և Ֆաթիմեան գերդաստանը անձիւտի։ Այս խիստ կարգադրութիւնները սակայն չկրցան արգելիլ Ֆաթիմեան զահուն համակիրներու ամբողջական միացումը, որոնք միաձայն Արեւմտեան խալիֆա և Ֆաթիմեան կայսրութեան յաջորդ հռչակեցին Այ Ատտիա Լիւտին Ալլահի անդրանիկ որդին Տաուաթ՝ Այ Համիտ Պիլլահ տիտղոսով։ Սկսական յարաբերութիւնները արգիլելու համար եղած զգուշութիւններն ալ օգուտ մը չունեցան, որովհետեւ Ֆաթիմեաններու կուսակիցները կրցան Այ Համիտի պալատը, ծագուած աղետական օրիորդ մը մացնել և արգե-

լափակ խալիֆային տանիլ, որմէ ծնաւ Սալէլման Պատր էլ Տին, Այ Համիտի յաջորդը։ Իսկ Սալէլմանի ալ արգելարանը, անոր չափահասութեան, նոյն կերպով աղետականուհի մը մոցուցին, որմէ ծնաւ ուրիշ մանչ զուակ մը, որ արտառահման զրկուեցաւ յաւիտենական բռնաւէն ազատելու համար։

Այ Ատտիա մահէն տարի մը առաջ Սալահէտտինի գէմ երկրորդ ապստամբութիւն մը տեղի ունեցած էր Ֆաթիմեաններու կողմէ, որոնք Վերին Եգիպտոս երթալով միացած էին հոն ապստամբող սեւամորթներու բանակին։ Սալահէտտին դարձեալ իր եղբայրը Թուրան Շահը զրկած էր մեծ բանակով մը անոնց վրայ, որ բաւական զսպելէ ետքը այդ ապստամբութիւնը, 1140ին վերադարձած էր Գահիրէ։

Այ Ատտիա մահէն վերջ Ֆաթիմեանականք, անոր արգելափակուած զաւակը խալիֆայութեան յաջորդ հռչակելով, կըրկին միացած էին սեւամորթներու բանակին և նուպիոյ մէջ երրորդ ապստամբութիւն մը հանած էին 1192ին, այս անգամ Սալահէտտինը տապալելու նպատակով։ Այն ժամանակ Ասուանի կառավարին էր Գանդ էլ Տուաթ անուն Ֆաթիմեան զօրավար մը, որ արտաքնապէս ինքզինքը Սալահէտտինի համակիր ցոյց տալով կրցած էր իր գիրքին վրայ մնալ։ Երբ երրորդ ապստամբութիւնը տեղի ունեցաւ, Գանդ էլ Տուաթ լուր տուաւ Գահիրէ որպէսզի օգնական օյժ զրկուի զանոնք զսպելու։ Թուրան Շահ կրկին հասաւ բազմութիւն բանակի մը զըլուխը անցած, բայց Գանդ այնքան յոգնեցուց զանոնք և զբաղեցուց զանազան պատրուակներով որ սոսկալի ջարդ մը կերան և քիչ թուով զինուորներ հաղիւ կըրցան ինքզինքնին մայրաքաղաք նետել։

Այս յաղթութեան վրայ Ֆաթիմեանականք յոյս տուած, սկսան արագ կերպով կազմակերպուիլ և վերջապէս 1194ի վերջերը, իրենց միացնելով բոլոր նուպիացիները, նոյն ինքն Գանդ էլ Տուաթի հրամանատարութեան տակ, սկսան քալել Գահիրէի վրայ, Ֆաթիմեան զահը վերահաստատելու համար։ Ասիկա չորրորդ և ամենէն մեծ ապստամբութիւնն էր և ապստամբներու բանակը կը բաղկանար հարիւր հազար զինուորներէ։ Սալահէտտին

զանոնք զսպելու համար այս անգամ իր ամոզիչ ոյժով մէջտեղ հանելով իր միւս եղբորը էլ Մալիք էլ Ատիլի յանձնեց և Գանդ էլ Տօլաթի վրայ զրկեց: Պատերազմը ահա եկաւ, թէ մէկ և թէ միւս կողմէն անհաշուելի զոհեր եղան և կոխը վերջացաւ Գանդ էլ Տօլաթի իշխալովը ու իր բանակին ցրուելովը:

Հինգերորդ ապստամբութիւն մը տեղի ունեցաւ 1196ին Գէֆթի մէջ, որու վրայ գնաց էլ Մալիք էլ Ատիլ կրկին անգամ և դարձեալ յաղթեց: Ասիկա վերջին մեծ կոխը պիտի ըլլար: Դեռ շատ տարիներ շարունակուեցան ֆաթիմեանականներու կռիւները, բայց զժրախտարար վճռական արդիւնք չտուին:

Անոնք ո՛չ միայն իրենց զէնքին ուժով կը ջանային ֆաթիմեան զահուն համար աշխատիլ, այլև կը զիմէին Սուրիոյ և այլ տեղերու իրենց կրօնակից ցեղերուն և օգնութիւն կ'ուզէին անոնցմէ: Հոս երկար կ'ըլլար պատմել այս յարարերութեանց մանրամասնութիւնները. բայց այսքանը հարկ տեսնեք ներկայացնել չոյց տալու համար Եգիպտոսի իրական կացութիւնը Էյուպեան սուլթանութեան հաստատումին առեւն, որպէսզի կարելի ըլլայ աւելի լուրացատրել Եգիպտոսայեցիներու վիճակը:

Եգիպտոսի հանրային այս եռուզեռ կեանքին և տագնապներուն մէջ Եգիպտոսայեցիներուն մէջ ինչ պատահած էր, որ յանկարծ հալածուի, ջարդի և աքսորի ենթարկուեցան: Մինչև հիմայ երկու պատճառ ցոյց կը տրուէր անոնց զժրախտութեանց.

Ա.— Էյուպեան Սուլթաններու հակակրօնութիւնը:

Բ.— Եգիպտացիներուն հակառակութիւնը:

Ա.— Եգիպտոսի Էյուպեան Սուլթանութեան հիմնադիր Սալահէտալուն, որեւէ բնական հակակրօնութիւն կը տածէր հանդէպ Հայոց՝ Եգիպտոս գալէն առաջ և վերջը: Այդպիսի մտայնութիւն մը ունենալու համար Հայերը պէտք է որ զժգոհ թողուցած ըլլային զինքը որեւէ կերպով. սակայն պատմիչներու ցոյց տուած պատճառներուն մէջ այդպիսի բան մը չկայ: Սալահէտալուն, Եգիպտոս գալէն առաջ, Հալէպի

Նուրէտալին Սուլթանին ամենահաւատարիմ զօրավարներէն էր և անոր ազգակալն էր: Եգիպտոսաւրիական պատերազմէ մը վերջ, Նուրէտալին ֆաթիմեան վերջին խալիֆային հաւանութեամբ, Սալահէտալունը Եգիպտոս զրկած էր իրր Վէզիր, երկիրը խաղաղեցնելու ներքին և արտաքին թշնամիներէ: Այդ միջոցին Հայք իշխանապետութիւն մը հաստատեցին Կիլիկիոյ մէջ. և կ'որոշէին Բիւզանդական զօրքերու գէժ կոտորելով կամ իրարու ձեռքէ իշխանութիւն յափշտակելով: Հայ իշխաններ. մինչև այդ ժամանակները Հալէպի սուլթանութեան հետ ոչ մէկ բախում և ոչ ալ թշնամական որեւէ ընթացք ունեցած էին, այլ ընդհակառակը խիստ բարեկամական կապերով կապուած էին, այնպէս որ երբ 1136ին Բիւզանդական բանակը Կիլիկիա արշաւելով վերջ կը գնէ Հայոց իշխանութեան և Լեոն Ա. զերի կը տարուի Կ. Պոլիս ու բազմաթիւ Հայեր սուրէ կ'անցուն քրիստոնեայ կայսրին զինուորներու կողմէ, Լեոնի Ստեփանէ և Մլին հաւակները հիւրընկալութիւն կը զանեն Նուրէտալինէն, որ զանոնք ամէն կերպով կը պաշտպանէ և վերջն ալ օգնելով անոնց կը զրկէ որպէսզի իրենց երկրին տէր դառնան: Լեոն Ա. զաւակներէն Թորոս, իր երկու եղբայրներուն օգնութեամբ կը յաջողի Կիլիկիան գտնել վերահաստատել. բայց Ստեփանէ եղբայրն ալ իր զրաւած քանի մը տեղերուն իշխան հռչակելով ինքզինքը՝ կ'սկսի կոտորի իր Թորոս եղբորը հետ: Մլին իր ձեռքին տակ զանուած Հալէպական բանակով Թորոսին կ'օգնէ կարգը վերահաստատելու. բայց արդէն իրենց զործողութիւններուն շատ ասպարէզ չի տրուիր և Ստեփանէ Մամեստիայի Յոյն տեղակալէն եռացած կաթսայի մէջ նետուելով կ'սպաննուի: Այնուհետև Մլին իր ամբողջ օգնութիւնը կուտայ Թորոսին և երկուքը միացած Կիլիկիան մեծ մասով կը մաքրեն Յոյներէն. Մլին զարձեալ կուգայ իրեն բարեկամ Նուրէտալին սուլթանին հետ ապրելու: Մինչև այն առեւն Մլին մահմետականութիւնը բնորոշած էր աւելի հաճելի ըլլալու համար Նուրէտալին: Թորոսի մահէն վերջ 1168ին Սուլթանը կրկին օգնական ոյժ կուտայ Մլինին որպէսզի երթայ և իր եղբորը գա-

Ալ Ատտիտ Լիտին Ալան Խալիֆային մահէն տարի մը վերջ, 1192ին, Նուպիոյ մէջ Ֆաթիմեանականները երբորդ անգամ ըլլալով մեծ ապստամբութիւն մը կը հանէին և Գահիրէի վրայ քալելով կ'ուզէին Սալահէտտինը տապալել և Ֆաթիմեան արդեւադատուած Ալ Համիտ Պիլլահ խալիֆան իր հօրը զահուն վրայ հաստատել: Այս ապստամբութիւնը կազմուած էր Ումայրթ անուն բանաստեղծի մը կողմէ, որ արտակարգ խորամանկութեամբ մը շարժելով, ամէն կարելի կարգադրութիւնները ըրած էր նախ քան ապստամբութեան ծագումը, ըլլալիք ջանքը արդիւնաւոր ընելու համար: Նուպիոյ մէջ տեղացի բնակիչները և սեամորթները կազմակերպած և կարող զօրավարի մը հրամանատարութեան տակ զրած էր: Ասունի ֆաթիմեանական կառավարիչ Գանդ էլ Տօլաթի գաղտնի օգնութիւնն ապահոված էր, միւս կողմէ Սուրիոյ մէջ զոտնուող Շիխական իշխան Սինանի զրած էր և օգնութիւն ուզած, իսկ Սալահէտտինի մօտենալով և աւտորամանավտանի խորհրդականը ձեռնալով կրցած էր զայն Եէմէնը զրաւելու համոզել և այդ կերպով հեռացնել զայն եղիպտոսէն բանակին մէկ մասին հետ: Գահիրէի մէջ ալ թաքուն կերպով ամէն կազմակերպութիւն լիովին զործադրած էր որպէսզի երբ Նուպիոյ ապստամբ բանակը զար, ներսէն ալ անմիջապէս միանային անոնց և զործը զիւրանար: Այս ամէն պատրաստութիւններով հանդերձ, էյուպեան ոյժերը կրցան կասեցնել Նուպիական հոսանքը, իսկ Գահիրէի մէջ միեւնոյն ժամանակ տեղի ունենալիք ապստամբութիւնը յայտնուեցաւ և զաւաղիրներու պարտազուխները խաչուեցան:

Ապստամբութեան զսպումէն յետոյ Գահիրէէն կառավարական տեղեկագիր մը կը զրկուի Նուրէտտին սուլթանին, ուրկէ կը տեսնուի որ Հայեր բերած են իրենց զործօն անկացութիւնը և միացած ապստամբներու, և ասիկա եղած է պատճառ որ Հայք ենթարկուին կողոպուտի, ջարդի, աքսորի և վերջապէս փճացումի:

Ապու Շամսթ պատմագիրը մէջ կը բերէ այդ համըաւաւոր տեղեկագրին պաշտօնական պարունակութիւնը հետեւեալ կերպով. «Իպն Ապու Գայ ըսաւ. Ալ Ֆա-

տիլ Գատին Նուրէտտինի նամակ մը զրեց, որով կը բացատրէր խաչուած զաւաճաններուն խնդիրը: Կ'ըսէր ան իր գիրին մէջ թէ անոնք ընտրած էին խալիֆա մը և վէզիր մը, բայց համաձայն չէին անոնց վրայ: Ումանք կ'ուզէին զահ բարձրացնել տարիքոտ անձ մը, Ալ Ատտիտ հօրեղբորդին, իսկ ուրիշներ կ'ուզէին Ալ Ատտիտի զաւակներէն մին, որ փոքր տղայ մըն էր: Այս վերջինները նոյն իսկ բամբուած էին իր երկու զաւակներուն միջև: Միւս կողմէն Իպն Թուգլիքի զաւակները և Շամվէրի ընտանիքը (երկու նախկին վէզիրներ) կը վիճէին վէզիրութիւնը իրենց ընտանիքին վերապահելու, չրաւականանալով խառնուել խալիֆային ընտրութեան մէջ: Այս ամէնը տեղի կ'ունենար երբ Մէմլուքը (Սալահէտտին) բանակին գլուխը անցած կը քալէր Բէրէքի և Շօպաքի վրայ: Անոնք թղթակցեցան և բացատրեցին իրարու որ Սալահէտտինի բացակայ եղած ժամանակ, առիթը նպաստաւոր էր, թէ երբ Ֆրանք թագաւորը զար հասնէր մինչև Սատր կամ Ալլաթ, պիտի տեսնուէր ապստամբիլը պալատին բնակիչներուն, բանակին պետերուն, սեամորթներու զունդերուն, բոլոր Հայերուն և Իսմայիլեաններու խմբակին, որոնք պիտի ձգէին մեր մարդիկն ու կողմնակիցները Գահիրէի մէջ: Երբ ձուրճին (զաւաղիրներէն մին) եկաւ, զրեցին Ֆրանք թագաւորին որ զինուորները (կառավարական) հետու էին, ցրուած իրենց բանակատեղիներու մէջ, թէ հունձքի եղանակը մօտ էր և թէ Գահիրէի մէջ անոնցմէ (զինուորներէն) միայն մաս մը կը մնային... զրեցին Սինանի, Հաշիմներու պետին, յայտնելով թէ իրենց զաւանանքը մէկ էր, թէ նոյն վարդապետութիւնը ունէին, թէ իրենց մէջ տարակարծութիւն կար միայն այնպիսի կէտերու շուրջ, որոնք ոչ կրնային հրճուած ստեղծել և ոչ ալ արդիւլը զիրենք օգնութեան հասնել: Անկէ (Սինանէն) կը խնդրէին մէկը որ Մէմլուքը (Սալահէտտին) ոչնչացնէր մատնութեամբ կամ մութին մէջ թակարդներ լարելով կամ խոչընդոտներ հանելով... Իսմայիլեաններու խումբը ցրուեցաւ և աքսորուեցաւ և որոշուեցաւ որ բանակին պետը, պալատին մարդիկը և սեամորթները փոխադրուին Սալտի խորերը: Գա-

լով պալատին բնակիչներուն (Ֆաթիմեան բնասանիքին անդամներուն) հսկողութեան տակ պիտի աճեալին մինչև որ իրենց մասին բռնուկիք բնթացքը որոշուի։

Այս պաշտօնագրին համաձայն ապրտամբական շարժումներուն վաւերականութիւնը կարելի չէ կասկածի տակ ձգել, վասնզի անոր ստուգութիւնը ապացուցանելու համար կանխեցինք ըսել փաստերով թէ ոչ ինքնակալին և ոչ ալ եղիպտացիներու կողմէ հակահայ զգացում մը գոյութիւն կրնար ունենալ էջուպեան իշխանութեան սկիզբը։ Միւս կողմէ իմէ Ալ Ֆատիլ Գատին հայապետաց մէկը ըլլալով, ստացող տեղեկագրութիւն մը բրած ըլլալը, կիլիկիոյ Հայ իսլամ իշխանապետ Միւնի պաշտպան հայասէր Նուրէտտին Սուլթանը, որուն ուղղուած էր տեղեկագիրը, բռնական էր թէ խնդիրը ատուելով, Հայերը հալածողներուն պատիժը պիտի տար, ինչ որ սակայն չի յիշուիր պատմագիրներու կողմէ, ալ կը տեսնենք որ Հայերը ժնացման և ջարդի կ'ենթարկուին, իրենց վանքերը և կալուածները կը գրաւուին, ու հարստութիւնը կը կողոպտուի ժողովուրդին կողմէ, հրաման մը, որ թէպէտ տեղեկագրին վերջաւորութեան մէջ չի յիշուիր, բայց կ'երևի թէ Սուլթանէտտին եղիպտոս վերադառնալէն ետքը, դաւաճաններու հանդէպ եղած նոր կարգադրութիւններու ատեն տրուած է։

Գալով Ֆաթիմեանականներու, իրենց խալիֆային մասին ունեցած տարակարծութիւններու վրայ տեղեկագրին մէջ զԲրուտին, բոլորովին սխալ է. վասնզի ուրիշ պատմագիրներ յտակ կը գրեն որ, միաձայնութեամբ և օրինական հետեոյութեամբ Ալ Ատաթի յաջորդ հռչակուած է իր անդրանիկ որդին Տաթ' Ալ Համիտ Պիլահ տիպոսով։

Ա.Գ.Բ.Ի.Բ.Ն.Բ. — Խպն էլ Աքնի' Թաուարիխ։ Ապու Շամար' Քիթապ էլ Ռոսարիյն։ Խսկ Հայ Կիլիկիան ղիպտոս համար' Հայոց պատմութիւններ։

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Kévork Aslan, Études Historiques sur le Peuple Arménien. Nouvelle Édition Illustrée par les soins de Frédéric Macler, avec 16 planches hors texte. Paris, Libr. Orient. Paul Geuthner. 1928. Մեծ ութածալ 339 էրես։

Գէորգ Ասլան օսմանեան պատմական այն հայ պաշտօնականներէն էր, որք իրենց պաշտօնական աշխատութիւնէ դուրս տրամադրի ժամերը կը նուիրէին լուրջ ուսումնասիրութեանց։ Ասկէ քսան տարի յառաջ Գէորգ Ասլան հրատարակեց ֆրանսերէն սիրուն հատոր մը, լաւ աշխատուած հատոր մը, նուիրուած Հայոց պատմութեան զլիսուոր հանգրուաններուն, որ արժանացաւ եւրոպացի պատմագէտներու գնահատանքին։ Ահաւասիկ Գէորգ Ասլանի այդ գործն է որ ֆրանսացի հայագէտ Ֆրետե-րիկ Մակլէր նոր ապագրութեամբ հրատարակած է. շքեղ հրատարակութիւն մը իւրօք, զոր կը պարտինք Վսեմ. Պօղոս փաշա Նուպարի առատաձեւութեան։ Նորին Վսեմութիւնը ինքն ալ գնահատող մըն է Գէորգ Ասլանի մտաւորական արժէքին եւ նկարագրին, որուն հետ խնամական կապ ալ հաստատեց։

Հեղինակի յառաջարանէն ետքը գործը բաժնուած է վեց գլուխներու։

Գլ. Ա. — Հայ ժողովուրդին սկիզբը.

Գլ. Բ. — Հայ թագաւորութիւնը մինչև Արշակունեաց գահակալութիւնը, Ն.Ք. 190-Յ.Ք. 193.

Բլ. Գ. — Հայաստանի Արշակունիները, 193-297.

Գլ. Դ. — Քրիստոնեայ Արշակունիք. թագաւորութեան անկումը, 297-428.

Գլ. Ե. — Հայաստան Բիւզանդացոց, Սասանեանց և Արաբներու գերիշխանութեան ներքեւ, 428-860.

Գլ. Զ. — Բագրատունիք և Արծրունիք, 840-1050:

Ինչպէս որ կը տեսնուի նիւթերու այս բաժանումէն, Գ. Ասլանի նպատակը եղած է